

УДК 30/32 (477.54) " 1945/1955 "
<http://doi.org/10.5281/zenodo.2600763>

Фролов С.В.
старший викладач,
кафедра філософії та суспільних дисциплін
Харківська державна зооветеринарна академія

**КАФЕДРА СУСПІЛЬНИХ НАУК ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО
ІНСТИТУТУ В ПЕРШЕ ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ
(1945 – 1955 рр.)**

У статті досліджено розвиток кафедри суспільних наук Харківського художнього інституту у перше повоєнне десятиліття, період на який прийшовся апофеоз тоталітарного режиму та культ особи Й. Сталіна. Проаналізовано навчально-методичну та наукову діяльність викладачів кафедри, основні напрями наукових праць. Досліджено розвиток суспільних наук у конкретний час, пов'язаний з початком «холодної війни», яка вплинула на розвиток суспільних наук у СРСР та інших країнах. У статті показана конкретна роль сталінізму в організації наступу на інакодумство, пошуку «внутрішніх ворогів», боротьбу з космополітизмом.

Ключові слова: суспільні науки, тоталітаризм, культ особи, «холодна війна», космополітизм.

В статье исследовано развитие кафедры общественных наук Харьковского художественного института в первое послевоенное десятилетие, период на который пришелся апофеоз тоталитарного режима и культа личности И. Сталина. Проанализирована учебно-методическая и научная деятельность преподавателей кафедры, основные направления научных работ. Показано развитие общественных наук в конкретное время, связанное с началом «холодной войны», оказавшей влияние на общественные науки в СССР и других странах. В статье показана роль сталинизма в организации наступления на инакомыслие, поиска «внутренних врагов», борьбе с космополитизмом.

Ключевые слова: общественные науки, тоталитаризм, культ личности, «холодная война», космополитизм.

This scientific paper delves into the studies of the evolution of the Department for Social Sciences of the Kharkov Art Institute during the first postwar decade of the apotheosis of the totalitarian regime and Stalin personality cult. Teaching, methodical and scientific activities of the academics working for the department and the main of their research papers were analyzed. The development of social sciences at the time of beginning of the cold war that had an impact on the development of social sciences in the USSR and other countries has been investigated. This scientific paper is devoted to the role of Stalinism in organizing the attack the ideological dissension, and search

for «internal enemies» to fight the cosmopolitanism. Ideological campaigns in 40ies – 50ies of the XX century had a negative influence on the development of social sciences affecting thus the activities of Kharkov historians and social scientists. Undoubtedly, social sciences that served the interests of a rigid administrative and commanding system had serious drawbacks. However, it should be noted that other sciences that far from the policymaking failed to get mistakes and exerted by the State. The social science at the institutions of higher education fulfilled important ideological functions to educate young generation. In conditions of confrontation between the USSR and the USA the departments of social sciences were assigned a special role in the disclosure of «bourgeois ideology», fighting the «anti-patriotism» and «cosmopolitanism». At the end of 40ies and at the beginning of 50ies the country launched the campaign for the starch of «internal enemies». During the analyzed decade the social science was developed at the Institutions of Higher Education as a single stream of the entire science. The decisions taken by the Party and the government on ideological issues had an essential influence on the development of social sciences and were aimed at the improvement of the teaching process in the spirit dictated and required by the government.

The period in question is characterized by a gradual improvement of teaching-&-methodical and research activities. More rigid requirements were set to the quality of thesis, scientific topicality and research. The scope of studied topics was extended and it can be seen on the example of the activities carried out by the Department for Social Sciences at the Kharkov Institute of Art. Throughout the period of 1945 to 1955 the Department for Social Sciences at the Kharkov Institute of Art had highly qualified specialists that lectured the students on the «Basics of Marxism-Leninism»; «Dialectic and Historical Materialism»; «Political Economy»; and «Marxist – Leninist Ethics». In spite of objective and subjective difficulties first after-war decade can be considered as time of collection and accumulation of scientific potential.

Key words: social sciences, totalitarianism, personality cult, cold war, and the cosmopolitanism.

Постановка проблеми. Перше повоєнне десятиліття – складний, суперечливий період розвитку української науки, в суспільно – політичних реаліях радянської дійсності 40- 50 –х рр.. XX ст. Це був час, коли країна підіймалась з руїн, загоювала рани, нанесені війною. Потроху відновлювалась навчальна та матеріальна база вишів, кафедри комплектувались науково-педагогічними кадрами. Але, саме у досліджуваний період відбувалось становлення нової системи партійно-радянського керівництва наукою. Свого апофеозу досяг тоталітарний режим та культ особи Й. Сталіна, що наклало серйозний відбиток на суспільне життя країни.

Аналіз актуальних досліджень. Історіографія досліджуваної теми доволі обмежена. Загальні відомості про історію художнього інституту і окремих його підрозділів, кафедр, діяльності викладачів, можна знайти у збірниках присвячених ювілейним датам: «75 років вищої художньої школи Харкова, 1921- 1996»[1]; «Харківський художньо-промисловий інститут (1921-1996)» [2].

Мета статті. Проаналізувати діяльність кафедри суспільних наук Харківського художнього інституту в перше повоєнне десятиліття (1945-1955 рр.).

Виклад основного матеріалу. Після визволення Харкова від німецько-фашистських загарбників Харківський художній інститут повернувся з евакуації та вже в кінці 1943 року відновив свою роботу. Ректором став його колишній вихованець, а згодом відомий український художник С. Беседін [1, с.19]. Серед інших навчальних підрозділів поновила свою роботу і кафедра марксизму-ленінізму, яка у 1945/1946 навчальному році складалася всього з двох викладачів :завідуючого кафедрою доцента І.А. Дудкіна (читав курс основи марксизму-ленінізму) і старшого викладача С.Г. Пасманника (проводив заняття з курсу політичної економії, працював за сумісництвом) [3, арк.9].

У 1950 році кафедру очолив Г.М. Окладний (1914 р.н., закінчив Харківський інститут журналістики (1937 р.), вищу партійну школу при ЦК ВКП(б) (1948 р.), з 1939 по 1949 рр., працював старшим ви-

кладачем кафедри марксизму-ленінізму Харківського медичного інституту, з 1950 р. – завідувач кафедри марксизму-ленінізму Харківського художнього інституту) [4, с.318]. Призначення завідувачем кафедри Г.М. Окладного позитивно позначилося на навчально-методичній і науковій роботі.

У 1950/1951 навчальному році на кафедру прийшли працювати нові викладачі: В.І. Третьяков, Л.М. Копелев, О.М. Маліс, це дозволило розширити кількість суспільних дисциплін що викладались на кафедрі. Окрім курсів «Основи марксизму-ленінізму», на викладання якого приділялося 250 годин і «Політичної економії» (148 годин) було введено вивчення «Діалектичного й історичного матеріалізму» (144 години) й «Основ марксистсько-ленінської естетики» [5, арк.24].

У 1954/1955 навчальному році склад кафедри нараховував чотири особи: завідувач кафедри, кандидат історичних наук, доцент Г.М.Окладний (читав курс з основ марксизму-ленінізму); доцент, кандидат економічних наук Л.М. Копелев (читав курс з політекономії); кандидат філософських наук, доцент І.М. Куліков (читав курс з діалектичного і історичного матеріалізму); кандидат філологічних наук, доцент А.Г. Розенберг (читав курс з марксистсько-ленінської естетики) [6, арк.133].

Свою роботу кафедра суспільних наук будувала відповідно до вимог постанов ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б) У з ідеологічних питань, робот Й.Сталіна : «Марксизм і питання мовознавства», «Економічні проблеми соціалізму В СРСР», рішень XIX з'їзду КПРС, рішень вересневого(1953 р.) і лютого-березневого(1954 р.) Пленумів ЦК КПРС та ін. Перед викладачами кафедри ставилось завдання щодо подолання «академічності, книжкового підходу, тісніше пов'язувати читання курсу із завданням сучасності. У лекціях і на семінарських заняттях краще висвітлювати питання теорії і історії партії, внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, розкривати протилежність радянської і буржуазної ідеології, показувати значення дружби народів СРСР, боротьби за демократію та ін.» [7, арк.43].

Розвиток суспільних наук в Харкові, як і в цілому по країні, у перше повоєнне десятиліття проходив неоднозначно. Офіційні установки того часу вплинули на творчі задумки і долі багатьох учених. Але, не можна скидати з рахунків і зовнішньополітичний фактор. Політика глобалізму, розпочата Заходом під керівництвом США, прийняла форму «холодної війни».

В післявоєнні роки перед кафедрами суспільних наук були поставлені серйозні ідеологічні завдання, пов'язані з вихованням молодого покоління. Офіціоз того часу писав: «Молодые специалисты по окончании вузов направляются на ответственную партийную и государственную работу в различные области хозяйственной, военной, научной, культурной и педагогической жизни страны. Все они не просто специалисты в узкой области, а общественные деятели. Общественный деятель в нашей стране не может быть аполитичным» [8, с.2].

Однією з віх ідеологічної роботи того часу була боротьба з так званим «антипатріотизмом», космополітизмом, яка розпочалась навесні 1947 року, коли при міністерствах і відомствах було засновано «суди честі» що повинні були, відповідно до свого статуту, повести непримиренну боротьбу з «низькопоклонством і раболіпством» перед західною культурою, ліквідувати недооцінку значення діячів радянської науки і культури в розвитку світової цивілізації» [9, с.74]. Було розгорнуто роботу з відновлення спадкоємності поколінь і виведення з забуття учених минулого. Це безумовно, відіграло позитивну роль. Однак поступово ситуація дійшла до абсурду. Відкидалися нові досягнення науки, почалося переслідування відомих учених. Викладачам кафедр суспільних наук і особливо історичних дисциплін, ставилося в провину, недостатньо повне висвітлення ролі російського народу в розвитку світової історії і культури. У викладанні мистецтвознавчих дисциплін й історії літератури, як зазначалося в наказі Міністра вищої освіти СРСР від 17 квітня 1947 року: «... наблюдались факты низкопоклонства и угодничества перед буржуазной культурой, не критическое отношение к буржуаз-

ной літературе и искусству» [10, с.107]. На кафедри суспільних наук поклалися задачі з перевірки роботи технічних і спеціальних кафедр щодо виявлення і припинення фактів «низькопоклонства» перед західною наукою і культурою.

Пік кампанії боротьби з космополітизмом припав на 1949 рік. У своїй звітній доповіді на XVI з'їзді КП(б)У перший секретар ЦК КП(б)У М.С. Хрущов закликав : « Треба рішуче боротися з низькопоклонством перед іноземщиною. Не можна при цьому забувати і тієї важливої обставини, що українські буржуазні націоналісти, видаючи себе на словах за виразників національних інтересів, по-холуйському плазували і плазують перед усім закордонним, зраджували і зраджують Батьківщину, зраджують свій народ» [11, с. 45].

Негативно впливало на викладання суспільних наук відсутність належних викладацьких кадрів, що було наслідком війни і політики партії, яка засуджувала будь-які прояви інакодумства. Тому, однією з умов підвищення рівня викладання суспільних наук було комплектування вищих навчальних закладів кваліфікованими кадрами їх підготовка й перепідготовка. Важливе значення у вирішенні цього питання надавалося аспірантурі. У наказі міністра вищої освіти СРСР від 4 червня 1948 року «Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів через аспірантуру» говорилося : « З метою докорінного покращання науково-педагогічних і наукових кадрів для вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ через аспірантуру: забезпечити більш ретельний підбір дисертаційних тем, звернувши особливу увагу на їх змістовність і актуальність, встановити більш ретельний відбір кандидатур в аспірантуру» [12, с.290].

Треба зазначити, що з 1949/1950 навчального року вводилося персональне затвердження міністром вищої освіти СРСР викладачів основ марксизму-ленінізму, політичної економії й філософії. Це свідчило про подальше одержавлення цієї гілки науки, підвищення ідеологічного контролю над нею.

У серпні 1951 року вийшла постановою ЦК ВКП(б) «Про заходи щодо пок-

ращення викладання суспільних наук у вищих навчальних закладах» [4, с.78]. Цим документом відповідальність за стан справ у викладанні суспільних дисциплін, наукову роботу й підготовку кадрів покладалася на місцеві партійні органи. Обкомам і міськкомам партії доручалося безпосередньо займатися питанням укомплектування викладацькими кадрами кафедр марксизму-ленінізму і затверджувати на посаді кожного викладача персонально. До номенклатури ЦК КП(б)У стала належати і аспірантура кафедр суспільних наук.

У 1953/1954 навчальному році кафедра суспільних наук Харківського художнього інституту «підвищила» вимогливість до своїх викладачів. Прагнучи поліпшити якість лекцій і семінарських занять, висунула вимоги боротися проти «школярства» і «начотництва», проти шкідливої «теорії культу особистості» [13, арк.102]. З цією метою кафедрою практикувалося проведення відкритих занять, стенографування лекцій і семінарських занять із подальшим їх обговоренням. На лекціях увага студентів зверталася на те, що «головна вирішальна умова будівництва комунізму полягає у систематичному підвищенні продуктивності праці на кожному підприємстві, у кожній МТС, у кожному колгоспі і радгоспі» [13, арк.103].

З метою зміцнення зв'язків кафедри зі спеціальними кафедрами практикувалося відвідування майстерень, спільні перегляди композиційних праць студентів. Кафедра суспільних наук систематично надавала допомогу студентам-дипломникам у їх роботі. Студенти консультувалися при виборі тем, отримували конкретні поради при виконанні картин-дипломів. Особливу увагу кафедра надавала розвитку «політичного плаката». Так, завідувач кафедри доцент Г.М. Окладний в одному з виступів звернув увагу студентів на : « ... необхідність широкого відображення в композиційних роботах життя робітничого класу і колгоспного селянства» [13, арк.115].

Наукові проблеми, над якими працювали викладачі кафедри, торкалися питань промислового розвитку України, також дружби народів СРСР. Проблемам соціально-економічного розвитку Харкова

були присвячені роботи доцента Г.М. Окладного [14]. У 1951 році було опубліковано його монографію «Социалистический Харьков» [15]. Робота охоплювала усі сторінки життя одного з найбільших промислових і культурних центрів країни. У монографії були висвітлені питання, пов'язані з діяльністю харківських більшовиків, показано роль харківського пролетаріату у встановленні Радянської влади в Україні. У 1952 році доцент Г.М. Окладний захистив кандидатську дисертацію з теми: «Социалистический Харьков» [16]. У праці досліджено питання як дореволюційної історії, так і соціалістичних перетворень, що відбувались у місті. Це було одне з перших досліджень такого плану.

Старший викладач Л.М. Копелев у 1950/1951 навчальному році захистив кандидатську дисертацію з теми: «К вопросу о возникновении капиталистической промышленности на Украине» [5, арк.113]. Брав активну участь у роботі над проектом щодо обґрунтування будівництва Каховського гідрокомплексу. У 1953 році він закінчив працю «Об экономическом обосновании затопления при проектировании крупных ГЭС» [13, арк.116], яка отримала високу оцінку спеціалістів. У 1955 році вийшла його стаття: «К вопросу о развитии монополий в промышленности Украи-

ны» [17, с.75-101]. Автор розкрив характерні риси монополістичного переродження капіталістичної промисловості в Україні, показав високий рівень концентрації виробництва у металургійній, вугледобувній, рудній та інших галузях промисловості, простежив процес відтворення великих монополістичних об'єднань, участь у них іноземного капіталу.

Старший викладач кафедри І.М. Куліков, що читав курс діалектичного й історичного матеріалізму, у 1952 році захистив кандидатську дисертацію з теми: «Общественно-политические взгляды Леси Украинки» [18]. К наступні роки він продовжував опрацьовувати цю проблему, обравши тему докторської дисертації «Світгляд Лесі Українки».

Висновки. Суспільні науки знаходяться у самому епіцентрі ідеологічної війни, у першу чергу відчували на собі зміни, що відбувались навколо. Вирішальний вплив на розвиток суспільних наук відігравали рішення партії та уряду з ідеологічних питань, спрямовані на удосконалення процесу викладання у бажаному для правлячої верхівки дусі. Негативно відобразився на розвитку суспільних наук культ особи Й. Сталіна. Почали поширюватися вульгарно-марксистські погляди на суспільні процеси.

ЛІТЕРАТУРА

1. 75 років вищої художньої школи Харкова, 1921-1996 / упоряд. В. Даниленко, Л. Бикова. Харків: Харьк.худож.-пром. ін.-т, 1996. 196 с.
2. Харківський художньо-промисловий інститут. 1921-1996 /ред. В.Ф. Константинов. Харків: [б.в.], 1996. 26 с.
3. Отчет Харьковского художественного института об учебно-методической работе 1946/1947 уч.год. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 1364. Оп. 2. Спр. 28.
4. Попов В.М. Учені вузів Української РСР. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1968. 516 с.
5. Отчет Харьковского художественного института об учебно-методической работе 1950/1951 уч.год. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 1364. Оп. 2. Спр. 94
6. Отчет Харьковского художественного института об учебно-методической работе 1954/1955 уч.год. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 1364. Оп. 2. Спр. 191
7. Отчет Харьковского художественного института об учебно-методической работе 1952/1953 уч.год. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 1364. Оп. 2. Спр. 138.
8. Кафтанов С.В. Ведущая роль кафедр общественных наук в идеоло-

- гической работе вузов. Вестник высшей школы. 1947. № 3. С.2-9.
9. Костырченко Г.В. В плену у Красного фараона. Политические преследования евреев в СССР в последнее сталинское десятилетие. Документальное исследование. Москва: Международные отношения, 1994. 400 с.
 10. Мовшович М.И. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции. Москва: Сов.наука, 1948. 616 с.
 11. XVI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. 25-28 січня 1949 р. Матеріали з'їзду. Київ :Укрполітвидав, 1949. 255 с.
 12. Высшая школа: Основные постановления, приказы и инструкции. Москва: Сов. наука, 1957. 657 с.
 13. Харьковский художественно-промышленный институт. Историческая справка. ДАХО (Державний архів Харківської області).Ф. 1364. Оп. 1. Спр. 162.
 14. Окладный Г.М. 30 лет социалистической Харьковщины. Материалы в помощь пропагандистам и агитаторам. Харьков: Харьк. кн.-газ. изд-во, 1947. 67 с.; Окладный Г.М. Борьба трудящихся Харьковщины за послевоенную сталинскую пятилетку. Харьков: Кн.- газ. изд-во, 1948. 76 с.
 15. Окладный Г.М. Социалистический Харьков. Харьков: Харьк. кн.-газ. изд-во, 1951. 203 с.
 16. Окладный Г.М. Социалистический Харьков: автореф. дис. ... канд. ист. наук / Харьк. гос. ун-т им. А.М. Горького. Харьков, 1952. 28 с.
 17. Копелев Л.М. К вопросу о развитии монополий в промышленности Украины. Труды Харьковского политехнического ин-та им. В.И. Ленина. Т.5. Харьков: Изд-во ХГУ им. А.М. Горького, 1955. С.75-101.
 18. Куликов И.Н. Общественно-политические взгляды Леси Украинки: дис. ... канд. философ. наук

/Харьк. гос. ун-т им А.М. Горького, 1952. 327 с.

REFERENCES

1. 75 rokiv vyshecoy khudozhnloy shkoly Kharkova, 1921-1999/uporyad. V. Danylenko, L. Bykova. Kharkiv:Khar`k. khudozh.prom.in-t, 1996. 197 s.
2. Kharkivs`kyu khudozhno-promyslovyy instytut. 1921-1996/red. V.F. Konstantynov. Kharkiv:[b.v]. 1996. 26 s.
3. Otchet Khar`kovskoho khudozhestvennoho instytuta ob uchebno-metodycheskoy rabote za 1946/1947 uch.hod. DAKHO (Derzhavnyy arkhiv Kharkivs`koy oblasti). F.1364. Op.2. Spr.28.
4. Popov V.M. Ucheni vuziv Ukrayins`koi RSR. Kyiv: Vyd-vo Kyivsk`koho un-tu, 1968. 516 s.
5. Otchet Khar`kovskoho khudozhestvennoho instytuta ob uchebno-metodycheskoy rabote za 1950/1951 uch.hod. DAKHO (Derzhavnyy arkhiv Kharkivs`koy oblasti). F.1364. Op.2. Spr.94
6. Otchet Khar`kovskoho khudozhestvennoho instytuta ob uchebno-metodycheskoy rabote za 1954/1955 uch.hod. DAKHO (Derzhavnyy arkhiv Kharkivs`koy oblasti). F.1364. Op.2. Spr.191.
7. Otchet Khar`kovskoho khudozhestvennoho instytuta ob uchebno-metodycheskoy rabote za 1952/1953 uch.hod. DAKHO (Derzhavnyy arkhiv Kharkivs`koy oblasti). F.1364. Op.2. Spr.138.
8. Kaftanov S.V. Vedushchaya rol` kafedr obshchestvennykh nauk v ideologicheskoy rabote vuzov. Vestnik vysshey shkoly. 1947. № 3. S. 2-9.
9. Kostyrchenko G.V. V pleny u Krasnogo faraona. Politicheskiye presledovaniya yevreyev v SSSR v posledneye stalinskoye desyatilietye. Dokymental`noye issledovaniye. Moskva: Mezhdunaronyye otnosheniya, 1994. 400 s.

10. Movshovich V.I. Vysshaya shkola. Osnovnyye postanovleniya, prikazy I instruktsii. Moseva: Sov.nauka, 1948. 616 s.
11. XVI z'yizd Komunistychnoyi partiyi (bil'shovykiv) Ukrayiny. 25-28 sichnya 1949 r. Materialy z'yzdu. Kyiv:Ukrpolivvydav, 1949. 255 s.
12. Vysshaya shkola: Osnovnyye postanovleniya, prikazy i instrutsii. Moskva: Sov.nauka, 1957. 657 s.
13. Khar'kovskyy khydozhestvenno-promyshlenny institute. Ystorycheskaa spravka. DAKHO (Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koy oblasti). F.1364. Op.1. Spr.162.
14. Okladnyy G.M. 30 let sotsialistscheskoy Khar'kovshchiny. Materialy v pomoshch' propagandistam I agitatoram. Khar'kov: Khar'k. kn.-gaz.izd-vo, 1947. 67 s.; Okladnyy G.M. Bor'ba trudyashchikhsya Khar'kovshchiny za poslevoyennuyu stalinskuyu pyatilenku/ Khar'kov: Kn.gaz. izd-vo, 1948. 76 s.
15. Okladnyy G.M. Sotsialisticheskiy Khar'kov. Khar'kov: Khar'k. kh.-gaz.izd-vo, 1951. 203 s.
16. Okladnyy G.M. Sotsialisticheskiy Khar'kov: avtoref. dis. ... kand. ist. nauk/ Khar'k. gos. un-t im. A.M. Gor'kogo. Khar'kov, 1952. 28 s.
17. Kopelev L.M. K voprosu o razvitii monopolity v promyshlennosti Ukrainy. Trudy Khar'kovskogo politekhnicheskogo in-ta im. V.I. Lenina. T.5. Khar'kov: Izd-vo KHGU im. A.M. Gor'kogo, 1955. S. 75-101.
18. Kulikov I.N. Obshchestvenno-politicheskiye vzglyady Lesi Ukrainki: dis. ... kand. filosof. nauk/ Khar'k. gos. un-t im. A.M. Gor'kogo. Khar'kov, 1952. 327 s.